
Језик данас

НОВА СЕРИЈА

ГЛАСИЛО МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КУЛТУРУ УСМЕНЕ И ПИСАНЕ РЕЧИ

Драгољуб Пејировић

ДВЕ ЛЕКСИЧКЕ БЕЛЕШКЕ

1. Протестант

Ова је реч занимљива, пре свега, по томе што се у српском једнотомнику уз њу бележе два значења (1. ‘припадник протестантизма’; 2. ‘онај који протестује, изражава протест’), од којих се оно прво мора сматрати регуларним, а оно друго дошло с демократским променама као назнака могућности да се против нечега може и протестовати, за разлику од оних времена када су се такви скупови одржавали као „знак подршке дубоко промишљеним одлукама мудрога руководства”.

Будући да су сви религијски системи лексички једнозначни (ако нису – нису ни системи), тј. да се ни уз један од њих не може појавити „друго значење” (уп. *хришћанство*, *кајолицизам*, *кајоличанство*, *православље*, *ислам*, *будизам*),¹ логично је да се двозначност мора уклонити и у случају када се ради о протестантима. За значење ‘учесник протеста’, наиме, мора се „пронаћи”, тј. „извести”, *друга реч* будући да ње нема у актуелном корпусу српског језика (да је има, вероватно би већ била пронађена). Мислим да би таква реч могла бити *iprotestant*, а изводила би се од придева *iprotestant* (*iprotestant* скуп, *iprotestant* шетња, *iprotestant* окупљање). По томе образцу изведене су и именице *бесавесник*, *бесвесник*, *бесловесник*, *весник*, *корисник*, *намесник*, *учесник*, а једина разлика међу њима тицала би се упрошћавања консонантске [стн] групе у домаћим речима и њенога чувања у

¹ Од тога не може бити изузетак ни „реформација” (уп. „реформатска црква”), што се у српском речнику представља као „верски и социјално-политички покрет у XVI веку” коме је био циљ „преуређење католичке цркве, ограничење папске власти и враћање првобитној хришћанској науци”.

странима (уп. *азбесѝни*, *аорисѝни*, *ѝроѝесѝни*, при чему је ова последња реч испуштена из речника иако је на њу упућен лик *ѝроѝесни*).

Оставимо, дакле, *ѝроѝесѝаниѝе* да буду ‘припадници хришћанске вероисповести која се одвојила од католицизма’, а да *ѝроѝесѝници* буду ‘они који протестују’.

2. Ономад(не)

Причао ми је Жика да је *ономад* ишао у Ваљево, а ја после „сабрао” да је то било ‘пре два месеца’; тражим речник и видим да сам тамо записао: *ономад* прил. ‘пре извесног времена, подавно’² и сад морам признати да ми ни самом није јасно шта то значи, посебно ако кажем да ме је мој пријатељ Мочо, много касније, уверавао да на Руднику *ономад* значи ‘пре неки дан, пре 3–4 дана, сасвим недавно’, али се не може заклети да то не може бити и ‘пре недељу дана’ али и ‘пре две недеље’; сличне ми информације нуди и Грешни Милоје из Драгачева. А питам недавно Дијану да ме подсети кад је оно било кад су ме (она и њен Момир) водили у Медну да се поклоним моштима новопројављених мироточивих преподобномученика медњанских, а она рече да је то било кад сам „*ономад* учествовао на Кочићевом скупу” и ја после утврдио да је то било ‘пре шест година’. Убрзо после тога подсети ме Варвара на ону згодицу кад је зет *ономад* покушао да ме „баци под сто”, а ја после „израчунао” да је то било ‘пре 58 година’.

Све те појединости некако су се „сукобиле” с мојим „локалним лексичким искуством” да *ономадне* значи ‘пре три дана’, дакле: јуче – прекјуче – *ономадне*, то ми је енергично тврдио и Илија па ја тако записао и у речнику.³ После су то моје „искуство” узнемириле неке друге чињенице, а прва је она да је мој стари другар Пиндо (иначе и консултант у припреми речника) утврдио да у његовом Брскуту *ономадне* значи ‘прекјуче’. Показало се, наиме, да су његова знања много утемељенија од мојега „погрешног памћења”: то исто наводи и Р. Стијовић за Васојевиће,⁴ а њихове увиде енергично потврђује и М. Пижурица за Ровца наводећи да је *ѝрекјуче*, напросто, књишка реч, да је стигла однекуд из новог времена и да не представља елеменат лексичког искуства старих Ровчана. С тим су се, у великој мери, поклопиле и прилике у говорима Војводине, у којима *ономад(не)* значи **а.** ‘пре неки дан’ и **б.** ‘прекјуче’, али може значити и ‘недавно’.⁵ Имајући на уму назначене

² Драгољуб Петровић и Јелена Капустина, *Из лексике Качера*. – СДЗб, Београд, 2011, LVIII, 191.

³ Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић и Јелена Капустина, *Речник Куча*. – СДЗб, Београд, 2013, LX, 267.

⁴ Рада Стијовић, *Речник Васојевића*. Београд, 2014, 394.

⁵ *Речник српских љовора Војводине*. Нови Сад, 2006, св. 6, 76.

појединости, спреман сам да признам да је *йрекјуче* и до мене, може бити, дошло „из новог времена” будући да сам ја из Куча „изишао” пре 70 година и да, једноставно, нисам ни запазио како се у моје „кучке језичке навике” уградила реч која је мој прилог *ономадне* „померила с другог на трећи дан”. А да би тако „могло бити”, закључујем на основу двеју аналогних формација: у Васојевићима и Ровцима, али и у више пунктова по Војводини, *ономлани* / *ономлане* значи ‘претпрошле године’, а у Кучима запишујем да је то ‘пре три године’ и сад нисам нимало сигуран да нисам погрешно, утолико пре што нисам забележио реч којом се означава она година између *лани* и *ономлани* (мада не знам где сам „научио” реч *йреклани*); на сличан начин речју *оноветчери* означено је ‘прексиноћ’, али ја сада морам претпоставити да се она однекуд уградила између *синоћ* и *оноветчери* и ову потоњу померила тамо где јој није место: ако је за Ровца и Васојевиће несумњиво да је *йрексиноћ* једнако књишка реч као и *йрекјуче*, онда се то с већим степеном вероватноће може претпоставити и за *йреклане* (или *йреклани*).

Када смо тако успоставили „мере” и показали да *ономад(не)* може да се временски растегне од ‘прекјуче’ до ‘пре 58 година’, јасно је да нам ни запис у српском једнотомнику неће много помоћи да решимо своје недоумице: *онџмаџ* и *онџмад* значе ‘пре неки дан, недавно; тада, онда’, што би се могло свести на оно што је управо речено и из чега би се могла издвојити макар два значења са тешко одредивим границама међу њима: **1.** ‘пре неки дан, сасвим недавно’ и **2.** ‘некад, (врло) давно’. Ова значења не могу се прецизније разграничити зато што прилог *давно* (а тако и *недавно*) не садржи никакве граничне тачке на временској линији за које би се значење могло везати, па у многим областима српскога језика, како видесмо, *ономад* може значити и ‘пре два (или три) дана’ и ‘пре неколико недеља’, али и ‘пре неколико година’ и ‘пре више деценија’.

Више је овде проблема који би се могли истраживати по процедурама дијалекатске лексикологије, али чињеница да се *ономад(не)* налази макар на периферији стандарда (нашла се реч и у једнотомнику, а одомаћила се и у укрштеницама!) омогућује нам да о њему и овде говоримо. И да прецизирамо: тим прилогом може се означавати само кратак сегмент непосредне прошлости, тј. два или три дана или, у најслободнијој интерпретацији, ‘време од неколико непосредно прошлих дана’ док све друге временске интервале треба оставити другим прилозима и за њихово означавање прилог *ономад(не)* унапред и потпуно искључити. У овом тренутку, наиме, постаје извесно да се обликом *ономадне* одређивао врло прецизан временски одсечак ‘пре два дана, прекјуче’, да су према њему (макар по неким деловима српскога језичког простора) постојали аналогни обрасци *оноветчери* ‘пре две вечери, прексиноћ’ и *ономлани* ‘пре две године, преклањске године’, а да се у *ономад* касније замрачила етимологија и он се значењски изједначио с прилогом *некад*.

КОЈИ ГЛАГОЛИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ДУПЛО ВИДЕ?

Према граматикама српског језика, првенствено школске намене, глаголи се према трајању или виду деле најпре на две групе: несвршене (имперфективне) и свршене (перфективне). Поједностављено, школски речено, првима се означава (неограничено) трајање, као: *џрмеџи, љричаџи, седеџи, чиџаџи, радиџи, љоиџраваџи се, луџкаџи* итд., док се другима означава ограничени, извршени тренутак радње, стања или збивања, као: *заџрмеџи, исџричаџи, љреседеџи, урадиџи, љоиџраџи се, луџиџи* итд.

Пошто је вид стално обележје сваког глагола у српском језику, тј. сваки глагол у српском језику је или свршеног или несвршеног вида, срећна околност, макар при пропитивању, јесте чињеница да постоје двовидски глаголи. Како им само име каже, то су они глаголи који могу имати оба вида, тј. они глаголи који могу бити и свршени (перфективни) и несвршени (имперфективни). Наравно, употребљени у одређеном примеру, они су или једног или другог вида.

Глаголи према виду	
несвршени (имперфективни)	свршени (перфективни)
двовидски џлаџоли	

Као мала помоћ при одређењу глаголског вида, могу нам послужити следећи тестови. Наиме, уз глаголе попут *љочеџи, сџаџи* (у значењу ‘почети’), *насџавиџи, љресеџаџи* увек се употребљава глагол несвршеног вида: Иако је *љочела љадаџи* киша и *сџала* јако *љдараџи* о прозоре, ми *смо насџавили џледаџи* филм.

С друге стране, у временским реченицама у које се уводи везником *чим* може се употребити само презент свршених глагола: *Чим заврџим* домаћи, трчим на улицу; Јавићу ти се *чим сазнам* резултате и сл.

Дакле, двовидски глаголи би били они који би се могли употребити и у реченицама првог и у реченицама другог типа. Таквих глагола у српском језику није мали број. Кад бисмо их пребројали у речницима, сакупили бисмо неколико хиљада оваквих речи. Прецизан податак о њиховом броју онемогућава нам чињеница што, поред неколико стотина глагола домаћег порекла, глаголи који улазе из страних језика у српски језик углавном су двовидски. Тако, с једне стране, имамо затворен систем двовидских глагола са основама домаћег порекла и отворен систем глагола са основама страног порекла.

Када је реч о глаголима са основама домаћег порекла, треба напоменути да су обично вишезначни, а ретко је да они као свршени и несвршени могу да се употребе у свим својим значењима. Тако су, рецимо, глаголи *видеџи* и *чуџи* двовидски у већини својих значења, нпр.:

значење	<i>видеџи</i>	<i>чуџи</i>
‘примити, примати надражаје чулом слуха, односно чулом вида’	Чим <i>видим</i> (= <i>уџледам</i> , <i>свр.</i>) шкорпију, препаднам се.	Чим <i>чујем</i> (= <i>зачујем</i> , <i>свр.</i>) звоно, одмах се пренем.
	Док год је <i>види</i> (= <i>џледа</i> , <i>оџажа</i> , <i>несвр.</i>), не помера се с прозора.	Стојећи уз врата, <i>чула је</i> (= <i>слушала је</i> , <i>несвр.</i>) шта се у суседној соби прича.
‘созна(ва)ти, схватати, схватити’	Зар не <i>видиџе</i> (= <i>схваџиџе</i> , <i>несвр.</i>) да морам то да урадим.	Почела је да <i>чује</i> (= <i>сознаје</i> , <i>несвр.</i>) шта о њима стварно мисле.
	<i>Видео је</i> (= <i>схваџиџо је</i> , <i>свр.</i>) да не вреди да се свађа.	Пошто <i>чују</i> (= <i>сознају</i> , <i>свр.</i>) вест, обавештавају друге.

Међутим, када значе да неко поседује чуло вида или слуха (као особину) и у другим значењима која упућују на то да се неко налази у неком стању, наведени глаголи могу бити само несвршеног вида:

значење	<i>видеџи</i>	<i>чуџи</i>
‘имати чуло вида или слуха’	Не мораш да увећаваш слова, сасвим добро <i>видим</i> .	Уши имају, а <i>не чују</i> .

Навешћемо табелу (према наставцима за грађење речи) са неким глаголима од домаћих основа који могу бити двовидски барем у једном од својих значења:

неизведени	<i>биџи</i> (<i>биџем</i>), <i>биџи</i> (<i>бџдем</i>), <i>вџаџи</i> , <i>виџ(ј)еџи</i> , <i>џађаџи</i> , <i>даџи</i> , <i>џ(ј)џнуџи</i> , <i>џ(ј)џ(с)џи</i> , <i>заџид(ј)еџи</i> , <i>зџаџи</i> , <i>џмаџи</i> , <i>каџаџи</i> , <i>међаџи</i> , <i>мџћи</i> , <i>џисаџи</i> (<i>се</i>), <i>џиџиџи</i> (<i>се</i>), <i>џиџи</i> , <i>џлинуџи</i> , <i>џраџиџи</i> , <i>џрџсиџи</i> , <i>џуџаџи</i> , <i>разџм(ј)еџи</i> , <i>рџдиџи</i> , <i>руџаџи</i> , <i>свиџеџи се</i> , <i>сиџаџи</i> , <i>сниџи</i> , <i>сиџраџи</i> , <i>џраџиџи</i> , <i>џуџиџи</i> , <i>џуђи/џуђи</i> , <i>џм(ј)еџи</i> , <i>честиџиџи</i> , <i>чуџи</i>
-аџи	<i>браџаџи</i> , <i>брџаџи</i> , <i>вџераџи</i> , <i>влаџаџи</i> , <i>џлаџаџи</i> , <i>десеџиџи</i> , <i>живоџиџи</i> , <i>знаџменаџи/знамеџнаџи</i> , <i>клаџаџи</i> , <i>лиџсиџи</i> , <i>љуџскаџи</i> , <i>маџциџаџи/маџциџаџи</i> , <i>оруџаџи</i> , <i>реџсаџи</i> , <i>сиџређаџи</i> , <i>џжсинаџи</i> , <i>џвџџаџи</i> , <i>џ(ј)елиџваџи</i> , <i>џ(ј)елџоваџи</i> (<i>се</i>)

-ӣӣи/-чӣӣи	ба̄щӣӣнӣӣи, бра̄ӣӣмӣӣи, бра̄ӣӣӣи, э̄ла̄вичӣӣи (се), э̄одӣӣи, э̄ӯщӣӣи, да̄нӣӣи, да̄рӣӣи, д(ј)е̄верӣӣи/д(ј)еве̄рӣӣи, жа̄лӣӣи се, же̄нӣӣи (се), ка̄знӣӣи, кла̄дӣӣи се, ко̄ӣлӣӣи, кра̄лӣӣи се, кро̄чӣӣи, кр̄сӣӣӣи, но̄ӣӣи, ож̄ӣља̄чӣӣи, о̄ж̄ӣчӣӣи, око̄лӣщӣӣи, о̄кра̄јчӣӣи, о̄лӯчӣӣи, ро̄чӣӣи, се̄стӣрӣмӣӣи, сло̄бо̄дӣӣи, сӣр̄вӣӣи, сӯдӣӣи, ӯзро̄чӣӣи, ча̄сӣӣӣи
-нӯӣи	бле̄днӯӣи/бле̄днӯӣи, э̄о̄ра̄кнунӯӣи, жӯӣнунӯӣи, зр̄енунӯӣи, мр̄знунӯӣи, мр̄кнунӯӣи, ӣа̄хнунӯӣи, ӣӣрнунӯӣи, ср̄нунӯӣи
-ова̄ӣи	бо̄же̄ӣвова̄ӣи, э̄до̄дӣно̀ва̄ӣи, да̄но̀ва̄ӣи, да̄ро̀ва̄ӣи, де̄ве̄ӣко̀ва̄ӣи, де̄се̄ӣко̀ва̄ӣи, до̀рӯчо̀ва̄ӣи, же̄рӣво̀ва̄ӣи/же̄рӣво̀ва̄ӣи, за̄в(ј)е̄ӣшо̀ва̄ӣи, злоче̄сӣво̀ва̄ӣи, зна̄ме̄но̀ва̄ӣи, ӣме̄но̀ва̄ӣи, ка̀ме̄но̀ва̄ӣи, лӣко̀ва̄ӣи, на̄ӣре̄до̀ва̄ӣи, о̀б(ј)е̄до̀ва̄ӣи, о̀блӣко̀ва̄ӣи, о̀бро̀ко̀ва̄ӣи, о̄ӣе̄ӣшо̀ва̄ӣи, ӣро̀ле̄ӣшо̀ва̄ӣи/ӣро̀ле̄ӣшо̀ва̄ӣи, ӣро̀ро̀ко̀ва̄ӣи, ӣр̄сӣе̄но̀ва̄ӣи, са̄в(ј)е̄ӣшо̀ва̄ӣи, ӯзо̀ро̀ко̀ва̄ӣи, ӯскр̄со̀ва̄ӣи, шӣде̄ӣшо̀ва̄ӣи, о̄чӣӣшо̀ва̄ӣи префиксално-суфиксални: о̀бра̄зо̀ва̄ӣи, о̀длӣко̀ва̄ӣи, ӣдо̀вӣно̀ва̄ӣи се, ӣо̄щӣдо̀ва̄ӣи/ӣдо̀щӣшо̀ва̄ӣи, ӯче̄сӣво̀ва̄ӣи
-о̀са̄ӣи	э̄ле̄ђо̀са̄ӣи, э̄лу̀во̀са̄ӣи, же̄ӣго̀са̄ӣи
-е̄ва̄ӣи	за̄хӣе̄ва̄ӣи, ле̄ва̄ӣи
-а̀ра̄ӣи	ӣӯщӣка̀ра̄ӣи
-ка̄ӣи	ма̄ња̄ка̄ӣи
са префиксима	безор̄ужа̄ӣи, зас̄во̄дӣӣи, на̄до̀зӣда̄ӣи, на̄дс̄во̄дӣӣи, на̄обла̄чӣӣи, о̄ӣла̄ка̄ӣи, ӣо̄хо̄дӣӣи, ӣре̄ж̄ва̄ка̄ӣи, ӣро̄хо̄дӣӣи, са̄др̄жа̄ӣи, сӣла̄ка̄ӣи, ӯӣлӣва̄ӣи, ӯсӣа̄да̄ӣи (се), ӯсӣӣса̄ӣи, ӯсӣӣӣа̄ӣи, ӯсӣро̄дӣӣња̄ӣи се
сложенице	бла̄го̀да̄рӣӣи, злосӣа̄вӣӣи

Највећи удео у двовидским глаголима имају, свакако, глаголи са основа страног порекла са наставцима *-иса̄ӣи*, *-ира̄ӣи* и *-ова̄ӣи*. Ови глаголи су новијег постања, једнозначни су у највећем броју случајева и често припадају језику одређене струке. Први наставак, *-иса̄ӣи*, пореклом је из грчког језика, а у српски језик дошао је са позајмљеницама из овог језика још у XII веку и ширио се од истока српске језичке територије. Од XVII до XIX века он се спајао са основама из турског језика: *кидиса̄ӣи*, *рендиса̄ӣи*. У XX веку *-иса̄ӣи* се јавља и у „тзв. европским глаголима”. Наставак *-ира̄ӣи* је латинског порекла, а у српски језик ушао је у XVII веку посредством немачког језика. Проширени наставак *-изира̄ӣи* настао је од грчког *-izo*, односно преко француског *-iser*, односно немачког *-isieren*. Почев од XIX века, учесталост

употребе наставка *-ирайѝ*, *-изирайѝ* расте и врхунац достиже у XX веку. Наставак *-овайѝ* је домаћег порекла и најзаступљенији је и код двовидских глагола домаћег порекла, тако да је могућност изражавања оба вида уочљива и при прилагођавању речи страног порекла овим наставком. Ова три наставка су била у односима конкуренције: *моделовайѝ* : *моделирайѝ*, *неуїтрализовайѝ* : *неуїтралисайѝ* : *неуїтрализирайѝ*, *сублимирайѝ* : *сублимисайѝ*, *їтелефонирайѝ* : *їтелефонисайѝ* итд.

Што се тиче територијалне заступљености ових наставака, није одржива тврдња о томе да је наставак *-ирайѝ* искључиво у употреби на западу, а *-исайѝ* на истоку некадашње српскохрватске језичке територије. Употреба ових наставака је средином прошлог века била у превирању, али глаголи на *-ирайѝ* свакако припадају и данас српском књижевном језику. То показује и чињеница да често и немамо у употреби варијанту са другим наставком, као *квадрирайѝ*, *маркирайѝ*, *їаркирайѝ*, *салуїтирайѝ*, *фризирайѝ* и сл.

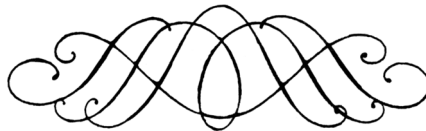
Иако за глаголе од основа страног порекла са наставцима *-ирайѝ*, *-исайѝ* и *-овайѝ* слови да су по правилу двовидски, могу се издвојити они који су само једног вида. Природа саме ситуације која се глаголом означава утиче на вид глагола. Несвршеног вида су следећи глаголи: *балансирайѝ*, *вибрирайѝ*, *залоїирайѝ*, *дикїїирайѝ*, *луфїїирайѝ* (*се*), *маршїирайѝ*, *їакиїизїирайѝ*, *їранжїирайѝ*, *їренїирайѝ* (*се*), *фаниїазїирайѝ*; *фолиїирайѝ*, *їоїїирайѝ*; *адвокаїїисайѝ*; *багèрисайѝ*; *кармїнисайѝ* (*се*), *маниїулисайѝ*, *мајсїїорисайѝ*, *манèврисайѝ*, *їудèрисайѝ* (*се*), *шїекулисайѝ*; *бòксовайѝ* (*се*), *їракиїиковайѝ*, *рèциїовайѝ*, *флèриїовайѝ* итд. Глаголи страног порекла свршеног вида су много ређи. У такве глаголе би се могли убројати глаголи попут: *аїсолвїирайѝ*, *диїломїирайѝ*, *докїїорїирайѝ*, *колабиїирайѝ*, *ликвидїирайѝ*, *магїсїїрїирайѝ*, *шлоїїирайѝ* *се*. Ипак, у односу на прилив нових глагола из страних језика који су двовидски, тај број је занемарљив.

Када су посреди глаголи са основама страног порекла, често се по страни оставља чињеница да су у њиховом прилагођавању, осим поменута три наставка, учествовали и наставци *-аїѝ* и *-иїѝ*, а да су глаголи и у том случају били двовидски. Овакви глаголи углавном припадају покрајинским и застарелим речима. Уколико су се усталили, не осећају се као страни (*васїїиїаїѝ*, *малаксаїѝ*, *їробаїѝ*, *сїїасаїѝ* и сл.). Највише је таквих глагола из турског језика: *а̀берїїѝ* 'јавити, јављати', *баїїалиїѝ* 'оставити, остављати', *бегèниїѝ*, *бегèнаїѝ* 'бегенисати', *бургїїаїѝ* '(про)бушити', *ђонїїѝ* 'наместити, намештати ђон', *зумбаїѝ*, *зумбиїѝ* '(из)бушити зумбом', *калдрмаїѝ* 'поплочити, поплочавати каменом, калдрмисати', *кусураїѝ се* 'изравна(ва)ти се, обрачуна(ва)ти се', *нишцаниїѝ* 'узети, узимати на нишан', *їазáриїѝ* '(из)вршити пазар', *їишма̀ниїѝ се* 'покајати се', *їтрамїїиїѝ* '(из)вршити трампу', *фа̀јдиїѝ* 'бити од користи', *шїїа̀риїѝ* 'доћи, долазити до шићара'.

Међутим, има их и из других језика: грчког (*кр̑̑зма̑̑и̑̑* ‘обавити, обављати обред помазања кризмом, миропомазати’, *лог̑̑ар̑̑и̑̑й̑̑ма̑̑и̑̑* ‘израчуна(ва)ти логаритам’, *мал̑̑ак̑̑са̑̑и̑̑* ‘(из)губити снагу’, *ма̑̑ђ̑̑и̑̑ја̑̑и̑̑* ‘опчинити, опчињава-ти мађијама’, *и̑̑а̑̑й̑̑оса̑̑и̑̑* ‘(на)правити патос’), италијанског (*мар̑̑ен̑̑да̑̑и̑̑* ‘ужинаги’, *мар̑̑и̑̑на̑̑и̑̑* ‘маринирати’, *риз̑̑и̑̑ка̑̑и̑̑* ‘ризиковати’, *и̑̑ара̑̑ца̑̑и̑̑* ‘по-плоча(ва)ти каменом’, *ш̑̑кар̑̑и̑̑ра̑̑и̑̑* ‘шкартирати’, *ш̑̑и̑̑а̑̑м̑̑и̑̑а̑̑и̑̑*), немачког (*бом̑̑бар̑̑да̑̑и̑̑* ‘бомбардовати’, *виз̑̑и̑̑й̑̑а̑̑и̑̑* ‘посетити, посећивати’, *ва̑̑л̑̑и̑̑и̑̑*, *фа̑̑л̑̑и̑̑и̑̑* ‘недоста(ја)ти’), али и из енглеског (*ки̑̑кса̑̑и̑̑* ‘промаши(ва)ти, киксирати’, *л̑̑б̑̑а̑̑и̑̑* ‘лобирати’, *си̑̑а̑̑р̑̑и̑̑а̑̑и̑̑* ‘започети, започињати, стартовати’, *ф̑̑у̑̑ла̑̑и̑̑*/*ф̑̑у̑̑ла̑̑и̑̑* варв. ‘(по)грешити, промаши(ва)ти’) итд. Посведочени су и ретки случајеви адаптације глагола страног порекла као двовидских са наставком *-ава̑̑и̑̑*: *акла̑̑ма̑̑ва̑̑и̑̑*, *илуд̑̑а̑̑ва̑̑и̑̑ се*, *конден̑̑са̑̑ва̑̑и̑̑*, *-и̑̑ва̑̑и̑̑* само уз основу – узвик грчког порекла (*а*)*ра̑̑и̑̑ос*: *ара̑̑и̑̑ос̑̑и̑̑ља̑̑и̑̑ се*, *ра̑̑и̑̑ос̑̑и̑̑ља̑̑и̑̑ се*, и са наставком *-оса̑̑и̑̑*: *да̑̑н̑̑оса̑̑и̑̑*, *з̑̑ум̑̑боса̑̑и̑̑*, *кр̑̑у̑̑нос̑̑а̑̑и̑̑ (се)*, *ми̑̑рос̑̑а̑̑и̑̑*, *ши̑̑кос̑̑а̑̑и̑̑*.

Иако су ови глаголи међу собом значењски веома разнородни, могу се издвојити групе глагола или значења који могу имати оба вида. Двовидност показују глаголи са значењем:

- ‘узети, узимати неки оброк’: *руча̑̑и̑̑*, *вече̑̑ра̑̑и̑̑*, *доруч̑̑кова̑̑и̑̑*, *ужина̑̑и̑̑*, *јес̑̑и̑̑*, *и̑̑и̑̑и̑̑*, те глаголи страног порекла: *мар̑̑ен̑̑да̑̑и̑̑*, *лов̑̑ра̑̑и̑̑*, *фру̑̑ши̑̑у̑̑кова̑̑и̑̑* итд.
- ‘узети, узимати некога за сродника’: *бра̑̑и̑̑и̑̑и̑̑*, *бра̑̑и̑̑ми̑̑и̑̑*, *куми̑̑и̑̑*, *девер̑̑и̑̑и̑̑* итд.
- ‘ступати/ступити у брак’: *вез̑̑а̑̑и̑̑ се*, *венча̑̑и̑̑ (се)*, *жени̑̑и̑̑*, *и̑̑роси̑̑и̑̑*, *и̑̑рс̑̑и̑̑енова̑̑и̑̑* итд.
- ‘провести, проводити неко време, празник’: *џодина̑̑и̑̑*, *зимова̑̑и̑̑*, *ле̑̑и̑̑о̑̑ва̑̑и̑̑*, *данова̑̑и̑̑*; *божи̑̑ћева̑̑и̑̑*, *ускр̑̑сова̑̑и̑̑* итд.
- ‘добити, добијати неки део (када је реч о биљкама)’: *џла̑̑вичи̑̑и̑̑*, *лис̑̑и̑̑а̑̑и̑̑*, *роди̑̑и̑̑и̑̑* и сл.
- ‘донети, доносити на свет младунче’: *близ̑̑ни̑̑и̑̑*, *ко̑̑и̑̑ли̑̑и̑̑* итд.
- ‘ударати, ударити из неког оружја; бацати, бацити нешто на неки циљ, усмерено на неку мету; погодити, погађати на тај начин’: *би̑̑и̑̑* (*би̑̑јем*), *џа̑̑ћа̑̑и̑̑*, *и̑̑уца̑̑и̑̑*, *си̑̑ре̑̑ља̑̑и̑̑*, *и̑̑у̑̑ћи* итд.
- ‘дати, давати неки сигнал’: *звони̑̑и̑̑*, *куца̑̑и̑̑*, *лу̑̑ја̑̑и̑̑* итд.

ШТА ТО ПАДА С НЕБА?

У роману *Пролом* Бранка Топића на једном месту јунак приповедач објашњава пут до слободе речима: „А мислиш ти, мој драги, да ће слобода пасти онако, с неба?”. Фразеолошка јединица *џасџи* (*џадаџи*) *с неба* у описним речницима српског језика забележена је у значењима: 1. *наџи(ај)аџи ни из чеџа, џојавџи се, џојављиваџи се одједном, сасвим изненада, неочекивано, ниоџкуда*; 2. *добџаџи* (нешто) *олако, без муке, оџвари(ва)џи без џруда и сл.*; 3. *немаџи џојма о сџџуацији, не схваџаџи, не схваџиџи оно џџио се доџаџа*. Речник САНУ бележи и одрични облик: *не џадаџи, не џасџи* (некоме) *с неба* у значењу: *оџвари(ва)џи уз мноџо џруда, муке, рада и сл.*

Познато је да фразеолошке јединице могу настати из више извора. Неке од њих потичу из књижевних дела, а поједине имају библијско порекло (потичу из *Библије*, *Свеџоџ џисма*). Глаголско-именичка конструкција *џасџи* (*џадаџи*) *с неба* настала је од шире структурне поредбене конструкције (глагол + поредбена конструкција) библијског порекла: *џасџи* (*џадаџи*) *као мана с неба*.

Пасџи (*џадаџи*) *као мана са неба* јесте интернационална фразеолошка јединица и бележе је многи језици народа јудеохришћанске цивилизације. Значење у српском језику бележи и Речник САНУ: „лако, без муке и труда припасти некоме”. Она је мотивисана старозаветним описом догађаја када су Јевреји након изласка из Египта и лутања Синајском пустињом спасени од глади: „А кад се диже роса, а то по пустињи нешто ситно округло, ситно као слана по земљи. И кад видјеше синови Израџљеви, говораху један другому шта је ово? Јер не знадијаху шта бјеше. А Мојсије им рече: то је хљеб што вам даде Господ да једете ... И дом Израџлев прозва тај хљеб мана; а бијаше као сјеме коријандрово, бијела, и на језику као медени колачи” (*Сџари завей*).

Двокомпонентни поредбени део ове фразеолошке јединице састоји се од именице *мана* и предлошко-падежне конструкције у генитиву. *Мана* је субјекат поређења у фразеолошкој структури, а *с неба* је одредба за место. Према етимолошким речницима, *мана* је интернационална библијска лексема, која је као позајмљеница, превођењем са грчког или латинског (*манна*), ушла у наш језик, а води порекло од хебрејске упитне конструкције *ман ху?* (шта је то?). То је такође и назив за јестиву биљку азијских степа – *lesanora esculenta*. У Речнику САНУ под одредницом *мана* бележи се као основно значење: „реч којом су, према библијској легенди, Израџљци назвали храну у виду белог зрневља, коју им је у Синајској пустињи приликом сеобе из

Египта у обећану земљу Бог давао с неба; сама та храна”. Метонимијском трансформацијом *мана* је од упитног облика постала назив за ту храну која је падала, долазила с неба, а потом и сама храна. Вероватно с тим има везе и једно од секундарних значења под овом одредницом у Речнику САНУ – „фиг. јело или пиће”. Нефразеолошка глаголско-именичка конструкција којом је именован тај догађај мотивисала је процес семантичке трансформације значења и стварање поредбеног фразеологизма. Фразеологизацијом ове језичке јединице издвојиле су се семантичке компоненте фразеолошког значења: „доћи до нечега без труда”, „добити нешто на поклон”, али присутна је и имплицитна компонента „узалудно чекање”. Централна фразеолошка компонента јесте лексема *мана* у значењу „нешто што се добија без труда, улагања, само по себи, изненада и неочекивано” и она је носилац фразеолошког значења. Глагол *īadaīti* (*īasīti*) налази се у основном значењу „свалити се на земљу сопственом тежином, бити повучен с висине, тј. изненада, нагло се појавити негде, доћи, стићи”. Релевантна компонента значења је „с висине”, којом се имплицира представа о небу, као божијем простору и земљи, као људском простору, као и компонента „изненада”. Занимљиво је секундарно значење глагола *īasīti* „појавити се случајно или као последица нечега, десити се, догодити се”, у односу на нову појаву, догађај у којем ће нешто доћи само од себе, десити се изненада. У енглеском језику овај интернационални фразеологизам јавља се у истом облику и значењу: (*fall like manna from heaven*, као и у немачком језику: *fällt Manna vom Himmel*). Током фразеолошког процеса кондензације изостављена је именичка компонента (*мана*), самим тим и поредбени везник, тако да је настала нова фразеолошка јединица која није поредбена (*īasīti* (*īadaīti*) *с неба*).

Српски језик бележи и фразеолошку метафору *мана с неба* у значењу: „каже се за оно што неочекивано и на необичан начин стиже у прави час”. У фразеолошком значењу могу се издвојити семантичке компоненте: „неочекиваност”, „добијање”, „изненадност”, уз могућу активацију ироничне компоненте „немогућност, неверовање”. Основно значење лексеме *мана* односи се на главну храну Израилљима четрдесет година, колико је трајало путовање кроз пустињу до обећане земље. У науци се бележи да је справљана (*мана*) млевењем у ступама, а потом кувана, како би се од добијене масе мекотине погаче, док су научници падање мане установили као природну појаву у пределу Синаја, као феномен везан за биљку звану тамариск(а) (*Tamarix mannifera*). Ради се о слатким излученим капљицама које настају уבודом инсеката о њено стабло, за које је фармаколошки потврђено да садржи различите облике шећера и декстрин. Због њених јаких исцелитељских својстава, још су је стари Египћани, Сумерци и Месопотамци користили у магијске и медицинске сврхе.

Као секундарно фигуративно значење лексеме *мана* у Речнику САНУ наводи се „благодет, срећа, ужитак”, илустровано и примером из дела Љубомира Богићевића („Добра књига је мана небесна која храни и загрева душу”). Ово значење може се довести у везу са религијским значењем, које бележе религијски речници: „у преносном смислу означава награду која човека очекује у будућем животу као ‘небеска храна’, односно духовна награда за врлине које су га красиле за време његовог праведничког живота на земљи”, с тим што се у наведеном примеру мисли на духовну храну, духовно задовољство. Међутим, у примерима: „Дакле, шјор-Антуне, ти постаде богат човјек!? А? Јеси ли се икад надао тој мани с неба” (С. Матавуљ) и „Пао си ми као мана с неба! Ни сам не знаш како би ми велику услугу могао учинити” (С. Мусулин) очигледно се не чува веза с духовним задовољством, већ је дошло до уопштавања значења.

Још једна фразеолошка јединица има везе с фразеолошком метафором *мана с неба*, а то је *чекајџи ману с неба*, односно *чекајџи да (не)шџио* *јадне с неба*, у значењу „очекивати неку добит без труда, настојања”. *Чекајџи* је стативни глагол и овде је у свом основном значењу које указује на неактивност учесника у неком догађају и имплицира настанак значењске компоненте „узалуд”. У руском језику постоји идентичан фразеологизам: *ждать манны небесной*.

Могу се навести још неки примери који су у вези са поредбеном фразеолошком јединицом *јадајџи као мана с неба*, попут *јечене шеве* (*голубови, јрејелице*) *јадају с неба* у значењу „велико је благостање, изобиље” или *јама јечене шеве јадају с неба (лејџе)* у значењу „тамо не мора много да се ради”. Библијски текст описује догађај у *Сџаром завџџу* када је Бог послао јата препелица јеврејском народу у пустињи („И увече долетјеше препелице и прекрилише око, а ујутру паде роса око окола”), који је иницирао настанак фразеолошких јединица овог типа и њихових варијаната. Ђ. Даничић је преведећи *Сџари завџџ* употребио лексему *јрејелица*, како је и у грчком, латинском и немачком преводу (*Wachteln*), али је много фреквентнији облик фразеологизма који се одомаћио са шевом или голубом као компонентом, што показује како интернационални карактер ове фразеолошке јединице у српском, тако и резултат међујезичких фразеолошких утицаја.

У енглеском језику овај облик фразеологизма је са компонентом *голуб* и у облику: *Roast pigeons don't fly into one's mouth*, док у бугарском језику постоји изрека: *сјакаш од небето падат печени кокошки*. Атрибут *јечени* није део фразеолошке базе, која је потекла из библијског текста, већ је највероватније уметнут приликом настајања фразеологизма и има функцију појачавања, интензификације значењских компонената „неактивност”, „готовански, паразитски”, „добивање на готово”, често с ироничном компонентом „лењост, нерад”. Такође, у Речнику САНУ под одредницом *голуб*, у

речничком чланку под квалификатором изр., забележен је облик који структурно и значењски одговара енглеском облику: *йечени золубови у усїа не лейє*, као и форма: *йечени золубови из неба не йадају*, у истом значењу „без рада нема успеха, нема награде”.

Фразеолошка јединица из Ћопићевог примера с почетка овог чланка (*йасїи, йадаїи с неба*) у употреби је у више функционалних стилова, како у књижевном и публицистичком, тако и у разговорном стилу.

Марїа Бјелеїић

СРДОБОЉА

Сакупљајући материјал за овај прилог, дошли смо на идеју да проверимо колико је реч *срдобоља* позната савременим говорницима српског језика. Спровели смо анкету на случајном узорку од десетак испитаника, узраста од 23 до 80 година, махом високообразованих, од којих је само један, и то онај најстарији, знао шта је то *срдобоља*. Остале одговоре сврстали смо у неколико група: **а**) „Не знам, звучи ми као болест, али никад чула.” (24), „Бол у грлу.” (24), „Астма.” (65), „Нека алергија.” (65); **б**) „Кад се неко *срди*, као љути, намћор је.” (24), „*Срдиїи се* вероватно значи као љутити се, на то ме подсећа, или можда бити уображен па као пун себе.” (24), „Срџба.” (61), „*Срдо-* као срџба (љутња), а *-боља* као бол односно нешто лоше што је последица срџбе, као несрећно човеково стање које једино може произићи из таквог, пре свега душевног и психичког стања.” (28); **в**) „Не знам, али рецимо да је то кад увредиш некога.” (23), „Кад повредиш некога.” (29); **г**) „Осећај добротe, милости.” (26). Наведени одговори показују да испитаници реч *срдобоља* осећају као сложеницу чији их први део најчешће асоцира на *срдиїи се, срџба*, а други на *бол, болесї*. Али ни остале асоцијације нису лишене језичке утемељености, о чему ће бити речи доцније.

А шта нам о овој именици кажу речници? Вук у одредници *срдџбоља* f. ‘die rothe Ruhr, dysenteria’ само упућује на њене домаће и позајмљене синониме: *слѣбѣ* и *срџчанѣ*, и турцизам *сарџца*. Детаљније објашњење налазимо у Матичином речнику књижевног језика: ‘тешка заразна болест у цревима, изазвана различитим узрочницима, која се испољава у крвавом проливу, дизентерија’, поткрепљено примером из дела Јанка Веселиновића: „Страшна болест *срдобоља* косила је као оштра коса остарину и омладину” (РМС). Матичин једнотомник је концизан: *срдџбоља* ‘дизентерија’ (РСЈ). Из Речника

ЈАЗУ, поред дефиниције значења: ‘болест црева, која се лат. зове *dysenteria*; уп. *џрижа*, *срчана*, *срчаница*’, сазнајемо и то да је реч стара, да је Даничић помиње у свом *Рјечнику из књижевних сѣларина срѣских* као *срѣдобола* ‘*morbus*’ (при чему је пример узет из једне Шафарикове студије посвећене историји српског језика, уз напомену да се та реч налази код Доментијана, а да у Шишатовачком апостолу значи ‘рођаци’), да је у основном значењу потврђена тек од XVII века, а упућује се и на рус. *сердоболие* ‘сажаљење, саучешће’ (РЈА).

Позабавићемо се, за почетак, основним значењем разматране речи. У творбеном погледу именица *срдѣбоља* савршено се уклапа у називе болести као што су: *бледѣбоља*, *вратиѣбоља*, *џлавѣбоља*, *џрлѣбоља*, *џрудѣбоља*, *џушѣбоља*, *зубѣбоља*, *кождѣбоља*, *костѣбоља*, *крстѣбоља*, *кукѣбоља*, *ноѣбоља*, *нокѣбоља*, *окѣбоља*, *ѣрсѣбоља*, *рукѣбоља*, *сисѣбоља*, *срѣбоља*, *увѣбоља* / *ухѣбоља*, *умѣбоља*, *усѣбоља* (ОРСЈ). Али док је из наведених назива на први поглед јасно о каквој се болести ради, назив *срдѣбоља* је за савременог говорника семантички непрозрачан.

Учесници анкете који су реч повезали са *срдѣи се*, *срѣба* (а томе треба додати и *срдња*, *срдѣи*, *срдѣиосѣи*, *усрдан*, *свесрдан*) вероватно нису били свесни чињенице да су побројани облици истог порекла као и именица *срѣ* (али и придеви *срѣчан* и *срчан*), те да се сви заједно своде на прасловенску основу **sьrd-*, која представља нижи превојни степен од основе **serd-* (> *sřed-*), од које су пак образоване именице *среда*, *средина*, *средишѣије*, придеви *средњи*, *ѣосредан*, прилози *сред*, *ѣосред*, *насред*. Етимологија нам, дакле, казује да је основно значење именице *срѣ* (< псл. **sьrdьce*) било: ‘средишњи, централни телесни орган’ (Скок 3: 316–317 s. v. *sřce*).

У језичкој свести, међутим, изгубила се непосредна веза ове именице са кореном *срд-* након испадања слабог полугласа иза *д*, до којег је регуларно дошло у свим падежима осим генитива множине, који правилно гласи *срѣца* (као *сунѣ*, *сунаѣ*). Код именице *срѣ* дошло је и до упрошћења *дѣ > ѣ*, па и у генитиву данас преовлађује аналошки облик *срѣѣ*. У језичкој свести се ни придев *срѣчан* ‘искрен, отворен’ не везује непосредно за *срѣ*, за разлику од *срчан* ‘храбар, одважан’, иако оба потичу од истог прасловенског праоблика (**sьrdьцьнѣ*), али су имали различит фонетски развој и развили различита значења.

Па ипак, пита се наш савремени говорник, какве везе има срѣ са болешћу црева? Одговор на то питање пружају они речници који, поред савремених и књижевних значења, наводе и она застарела и дијалекатска. Тако сазнајемо да именица *срѣ*, осим ‘централног мишићастог органа који регулише крвоток у телу човека и који се налази на левој страни грудне дупље’ (РМС), може означавати и друге органе човечијег тела, нарочито оне који су смештени у трбушној шупљини, дакле у средишту тела: а) горње ушће у желудац, где

улази једњак; б) желудац – одатле изрази: *пашийџа срца* ‘празног срца (тј. желуца)’, *нашиџе срце (срца)* ‘на гладан (тј. празан) желудац, пре јела’, *жали од срца* ‘тужи се на болове у стомаку’; в) дроб, трбух, утробу, материцу – одатле изрази: *пашџи од срца* ‘породити се’, *слаб на срцу* ‘кога тера напоље’ (РЈА). Додатне потврде пружа Хиландарски медицински кодекс из XV–XVI века, где је именица **срдце** ‘срце, сог’ служила и за означавање желуца (КАТИЋ 1987: 124), као и Крушедолска Библија из XVI века, у којој именица **срџце** на једном месту носи значење ‘трбушна дупља, утроба, стомак, трбух’ (САВИЋ 2010: 97).

Слична је ситуација и у другим словенским језицима, а овде ћемо као илустрацију навести само бугарске примере: *сърце* ‘утроба, материца (код жена)’, ‘стомак, желудац (код животиња)’, *сърце* нар. ‘желудац, стомак’, изведенице: *сърчка* ‘дијареја, дизентерија’, *сърцебол* ‘болови у желуцу или стомаку’ (БЕР 7: 681).

Да је изнето тумачење именице *срдобоља* тачно потврђује нам и њен синоним, забележен у Ходошком зборнику из XV века, **болѣзнь срѣдчѣна** ‘срдобоља, dysentерia, пролив (diarrhoea); може да се односи и на неко инфективно обољење дигестивног апарата (салмонелоза, дизентерија, акутна бактеријска тровања, вирусни ентеритис итд.)’ (КАТИЋ 1987: 30), чији траг налазимо у поимениченом придеву женског рода *срѣчанѣ* f. ‘срдобоља’ који наводи Вук, одатле *срѣчаница* ‘исто’, *срѣчаник* m. ‘трава од срдобоље’ (Скок I. с.), уп. и буг. *сърдѣчница* ‘дијареја’ (БЕР 7: 675).

На основу свега реченог можемо закључити да је реч *срдобоља* у значењу ‘дијареја’ народна, образована на домаћем терену, из домаћих творбених средстава. То нам доказују и њене потврде из народних песама које је Вук записао. У другој књизи среће се у две песме. Једна је косовска, где Иван Косанчић, пошто је уходио Турке, извештава Милоша Обилића о њиховој стварној снази, а овај га наговара да кнезу Лазару не каже истину, већ да слаже да, додуше, „има доста војске у Турака”, али „није војска од мејдана”, и завршава: „А и што је војске у Турака, // Војска им се јесте побољела // Од болести тешке *срдобоље*, // А добри се коњи побољели // Од болести коњске сакагије.”

За нашу причу још је занимљивија песма „Марко Краљевић и Алил-ага”, где на почетку Марко каже своме побратиму бегу Костадину да ће се, док пролази кроз Цариград, претварати да је болестан да га Турци не би узнемиравали: „Сад ја идем преко Цариграда, // Тева м’ која сукобити беда, // Те ме тева на мејдан зазвати; // Ја ћу с’ тешко болан учинити // Од зла бола – тешке *срдобоље*. // Пак се Марко болан учинио // Без болести, од мудрости тешке, // По добру се Шарцу положио, // На седло се *срцем* наслонио, // Тако иде преко Цариграда.” Јасно је да се Марко погнуо и наслонио на седло *птрбухом*, што је још један доказ о некадашњој широј семантици именице *срце*.

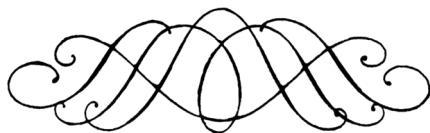
Коначно долазимо до другог значења речи *срдобоља*. Један од испитаника наше анкете дефинисао ју је као ‘осећај доброте, милости’. Слично значење има и старосрпска именица *срџдобольство* ‘misericordia’, тј. ‘жаљење, сажалавање’, забележена код Доментијана и у Александриди, као и придев *срџдобонї, -нѧ, -нѢ* који Вук објашњава следећим примером: „нпр. штета, тј. тако велика да *срџце боли* за њом”, уп. буг. дијал. *срџдобѡл* ‘када некога боли срџце за нешто’ (БЕР 7: 676). Одговарајућа семантика присутна је и у неким другим словенским језицима, уп. нпр. рус. књиж. заст. *срџдоболие, срџдобольность* ‘саосећање, сажалење’, рус., укр. *срџдобѡльный* ‘саосећајан’, буг. заст. и дијал. *срџдобѡл* ‘саосећање, милосрђе’, *срџдобѡлен* ‘саосећајан’. Према неким тумачењима, ове речи се сматрају сложеницама – самостално образованим у појединачним језицима – од **sъrd-ъse* и **bolěti* ‘болети, боловати’ (ESJS 14: 870). Међутим, бугарске потврде су највероватније русизми (БЕР I. с.), а и за стерп. *срџдобольство*, као и Вуков придев *срџдобонї*, претпоставља се да су позајмљени из црквенословенског.

Разматрање порекла старосрпске речи *срџдобола* у значењу ‘рођак, рођаци’ (в. горе RJA), коју поједини аутори доводе у везу са претходним изразима, претпостављајући да јој је изворно значење било: **‘онај који изазива саосећање’* (ESJS I. с.) – остаје за неку другу прилику.

Л и т е р а т у р а :

- БЕР: *Български етимологичен речник*. 1–. Софија: БАН, 1971–.
- СТЕФАНОВИЋ-КАРАЦИЋ, Вук. *Српски рјечник*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1935.
- КАТИЋ, Р. *Термиолошки речник српске средњовековне медицине*. Београд: САНУ, 1987.
- ОРСЈ: НИКОЛИЋ, М. *Обрајни речник српскога језика*. Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. 1–6. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- САВИЋ, В. Крушедолска Библија као извор старе лексике. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIII/1 (2010): 93–121.

- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 1–. Praha: Academia, 1989–.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- СКОК, Р. *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

ОЈКОНИМИ И СТАНДАРДИЗАЦИЈА

За Речник ојконима

У овом раду нећемо се бавити нормативистиком, већ ћемо само указати на велики раскорак између норме и стварне (локалне, дијалекатске) употребе.

Називи насељених места врло су експлоатисан фонд језичких података и у редовном, свакодневном, општењу међу људима, али и у службеној комуникацији (администрација, просвета). У савременим условима живота, велико је њихово присуство у медијима, а незаобилазни су и у текстовима више наука (географија, етнологија, дијалектологија).

Настајали спонтано, у окриљу и у систему конкретног говора, они носе гласовни инвентар, граматички облик и нагласне карактеристике говора житеља који у дотичном насељу живе, те у највећем броју прате развој дијалекатских карактеристика свога окружења. Кажемо у највећем броју, јер ту могу бити и нека ограничења – да се дијалекатске карактеристике мењају брже но што се мења једном стечени облик имена који, по природи ствари, тежи неизменљивости, односно постојаности.

Како мотивација за настанак неког ојконима може бити истоветна или слична на широком простору, где владају различите дијалекатске прилике, природно је да од истог апелатива, или од исте творбене основе настају ојконими различитих, мада блиских, облика.

Промене настају и на дијахроној оси, па се насупрот променама у деклинационом систему појављује (за)остајање ојконима у облику који је створен у неком ранијем стадијуму развоја граматичког система.

Да би се осигурала идентификација реалитета по имену, као државни посао повремено се праве и објављују спискови насељених места административних јединица, нарочито у вези са територијалном организацијом државе и из статистичких разлога (ради пописа). Све се то уређује и актима високог значаја, а под руком нам је један такав *Азбучни сѝисак насеља у Републици Србији*, објављен 2011. године поводом „пописа становништва, домаћинстава и станова 2011. године”. Рађен је у Републичком заводу за статистику, који је и издавач. Таквих пописа било је и раније. Један од њих гласи *Именик месѝа у Југославији* (Београд 1973), згодан за упоређивање са другим пописима. Са протоком времена њихов значај неоспорно расте, па су неки (нарочито они из XIX века) данас културни раритети и драгоцени извори језичких података.¹

¹ Не могу се ослободити потребе да нагласим како сам био узбуђен кад сам прочитао да се моје родно село Бучум (општина Сврљиг) цитира пема *Речнику свију вароѝи, вароѝица*,

Живот ојконима дужи је од живота урбалије која је њиме именована: имена села и градова користе се и кад тих насеља више нема, у науци, у историји, предању. За све то време, напореда са стандардизацијом језика уопште, постоји и потреба стандардизације ојконима. То је на подручју српског језика одувек био мучан посао који је током историје отежаван и бројним нејезичким разлозима.

О томе има појединачних радова, доста из времена када се кодификација тицала српскохрватског језика. Постоје и начелни ставови, и практичне препоруке, али по правилу никад не могу бити обухваћени сви случајеви, па ни сви типови случајева, јер ни критеријуми за неке општије ставове не могу бити јединствени.

Разлози су познати: стандардни језик треба да буде јединствен, са што мање дублета, а народни језик, као родно место ојконима има више дијалеката, дијалекатских (што ће рећи граматичких, творбених и нагласних) типова и историју „која још траје”.

У настојању да се обезбеди јединство облика обично се тежи помирењу два гледишта. Једно је: имена места изговарати, деклинирати и писати онако како је у народу, а друго: задржати уобичајен начин употребе у говору и писању, или како је већ негде нормализовано, без обзира на то како се што у народу чини.

Ради се о ојконимима грађеним истим моделима на различитом дијалекатском терену, у различитим временима, при различитим државним (не увек домаћим) управама, с неуједначеном бригом за стандард и с недефинисаним гледањем на стање пре стандардизације, и подручје шире од стандарднојезичке употребе.

Општа слика показује алтернативност с више разлога од којих су неки напред побројани.

1. Уважавају се дијалекатске особености јата код ојконима изведених од *орах*:- *Ораовац*, *Ораховац*, *Орашац*, *Орашје* – укупно 17 ојконима, али постоје и они изведени од основе *оре*- (< *orē-), типа: *Ореовац*, *Орешац*, *Орешковица* – укупно 7 места, сва у источној Србији. Тамо где су облици са *-а*-, апелатив је у народном говору: *ора*, *орај*, *ораји* или *ораси*, а тамо где је *-оре*: *оре(ј)*, *ореси*. Изван ојконимије, разуме се, облици: *ореј* и *ораја* остају дијалекатски, а егзистирају књижевни: *орах*, *ораха*.

2. Не уважавају се разлике на бази постојања оних гласова којих у стандардном језику нема. Мислимо на полугласник и вокално *л*. Ојконим *Крујица*

села и заселака Косте Јовановића из 1862. године, или кад сам читајући имена места свога родног краја у Вуковој *Даници* за 1828. (*Сабрана дела Вука Караџића* књ. 8, стр. 357) уместо *Гојмановци* прочитао *Гојшановци*, све размишљајући да је онај ко је имена места послао Вуку (јер Вук није походио ове крајеве), пишући гушчијим пером, на колену, по рапавој артији, непрецизно написао знак који је Вук читао (и штампао) као *ш*, а требало је *м*.

код Беле Паланке и Пирота у народу је само: *Круйџи*. Између Књажевца и Зајечара је у народу *Боровџи* или још народскије *Бъръвџи*, а у службеној употреби: *Бороваџи*. Полугласник и *a* су могућа историјска алтернатива, зато је и облик с полугласником за службену употребу подешен према облицима на *-a-*. Двојство се одржава на терену призренско-тимочких говора, али само у говору, док у писању они који се писмено изјашњавају пишу *a* (*Круйаџи*), а у текстовима литерарне природе прибегава се писању са апо-строфом уместо полугласника (*Круйџи*), или се, углавном у записима са терена, у лексикографским и дијалектолошким текстовима, пише и полугласник (*Круйџи*).

Ојконим *Жлне*, село код Књажевца, има вокално *л*, маркантну особину једног дела тимочко-лужничких говора. Брус и Кнић имају *Жуње*, са облицима *ж*. рода у множини: испод *Жуња*, у *Жуњама* итд. Облик са вокалним *л* се, дакле, у једном случају уважава, што одговара ситуацији на терену.

3. Велике разлике настају на плану где се укрштају творбени моменти са деklinационим.

Стара множина на *-ане* сачувана је у лику већег броја ојконима који се више не осећају множином, али постоје и случајеви који и данас траже свест о етимологији, што није увек лако ни стручњаку, а камоли обичном човеку, кориснику стандардног језика. У најновијем правопису даје се напомена да *Беране* имају женски род, множински облик и промену типа: у *Беранама*, из *Берана*; а *Гњилане*, средњи род, једнину, и промену из *Гњилана*, у *Гњилану*. Обичном човеку тешко је да тражи паралеле и да се према њима управља, иако би спискови ојконима једне или друге форме били бројни, с тим што бројност овде значи и могућност да су ти ојконими са различитих страна, из различитих дијалекатских подручја, где су и навике такође различите, па то подрива сигурност да ће човек погодити облик за који мисли да одговара стандарду. Могло би се рећи да ће погодити да су исправни облици: у *Предејану*, у *Трњану*, *Гложану*, али да ли ће бити у *Рашијану*, или *Рашијанима*, ту већ неће бити сигуран.

У пракси се јавља занимљива ситуација да говорници са подручја новоштокавских говора, или они службеници (судије, новинари, професори) који располажу књижевним изразом употребљавају облике множине, која на дијалекатском терену са једнопадежном системом звучи неприродно, јер су говорници тамо, кад им устреба службена форма, прихватили сингуларизацију и за њих је уобичајена промена типа: *Лебане*, у *Лебану*.

4. Постоје ојконими настали употребом суфикса: *-џе / -џи / -аџи*, и сви они егзистирају и у народном говору и у службеној употреби. Тип *Лалинџе* налазимо најфреквентније у долини Јужне Мораве (али и на другим странама). Међутим, ни у народном говору то се више не осећа множином. *Лалинаџи* је за ове крајеве новија форма, другачијег образовања и то је једнина мушко-

га рода. Неједнак је третман ових облика а они се сви налазе у народу, на терену. Живе ојконими: *Прекодолце* (Владичин Хан), *Радевце* (Алексинац), *Рајчевце* (Трговиште), *Свирице* (Лесковац, Медвеђа, Косовска Каменица), *Стајковце* (Власотинце, али и Зрењанин), има их на десетине, понајвише на терену источносрбијанских, или јужносрбијанских говора, множинског су порекла, али то множинско порекло у прописивању службене ојконими је неће бити одлучујуће. Не, дакле, у Стајковцима, но у *Стајковцу*, *Станковцу*, *Сирезовцу*² итд.

Источно од јужноморавског терена такви облици гласе: *Раденковци*, *Давидовци*, *Жуковци*, *Камбелевци*...; такође их има неколико десетака, али се према њима поступило по административном резону, па су данас сва та села на *-ац*: *Ђуринац*, *Нишевац*, *Пирковац*, *Берчиновац* итд. Разуме се, она су у народу на *-ци*: *Нишевци*, *Булиновци*, *Радичевци*. Није јасно зашто су остали облици (и постали службени): *Балинце* (код Вучитрна), *Штирице* (под Шаром), а нису *Балинци* и *Штирици* код Књажевца, већ су постали *Балинац* и *Штирбац*, као и десетине других ојконима са овог терена. Може се помислити да су томе криве прилике да ових ојконима није било у културној, писаној комуникацији, пре ослобођења од Турака,³ које је касније дошло, па кад су почели пописи које је изводила Кнежевина Србија (најпознатији је из 1863), онда су писари облике који су одвећ локални, и стари, заменили онима на *-ац*. На подручју Сврљига и Књажевца, све до једнога! Сада су и ту двоструке употребе – народске, и једине, и административне, прописане и обавезне у службеној комуникацији. Облици на *-ци* остају за локалну употребу.

У списку насеља постоје и она на *-ци*, која нису преведена на *-ац* као она југоисточносрбијанска (прим. *Лалинци* код Љига).

Да би се испунило начело – да „треба водити рачуна како је у народу”, локални источносрбијански говори не могу много помоћи, јер немају деклинације па им је свеједно (*Гревце*, па онда *из Гревце*, *на Гревце*, *у Гревце*, *сас Гревце*...; *Тијовци*, *из Тијовци*, *у Тијовци* и сл.). Могу помоћи атрибути (*Њеџово Лалинце*, *Њеџово Дудулајце*), или конгруенција субјекта и предиката (*Штирици су најуцији сли славу!*), али ни то није помогло оним облицима на *-ци* (*наци Штирици*), јер су без обзира на то отишли у ојкониме на *-ац*, како рекосмо, само службено. Силом административних прилика и по снази

² Како смо чули на терену, на ономастичким истраживањима предела Косовске Каменице.

³ Тамо докле допиру тефтери из XV века, та се места, и поред особености турске графика, односно недовољне диференцираности завршне секвенце, налазе са завршетком *-це*, или *-че*: *Балилофче* итд. Види и: Н. Богдановић, *Називи сврљишких села у 15. (и 16) веку и њихов данашњи облик* (рад рађен према књизи: Душанка Боянич-Лукач, *Видин и Видинският санджак през 15–16 век*, Софија 1975), *Зборник реферата са XV ономастичке конференције*, Сарајево 1985.

службености, с новим генерацијама вероватно ће преименовани ојконими на *-ци* остати као *Валевац, Драјинац, Мариновац* итд.

5. Ојконими на *-аре* (поред њих, а истога типа, имамо и ојкониме на *-о, -ари*) такође су множински облици, у великом броју изведени од речи за ознаку носилаца занимања (рудар, рибар, раније ђерекар, мађер и сл.). Данас таквих места има врло много, и на више страна: *Злајтар* (Призрен), *Рибаре* имају општине Дечани, Крушевац, Јагодина, Сврљиг – опет, дакле, југоисточни делови српског језика, док ће *Рибари* имати Брус, а *Рибариће* Тутин (за које нас не би изненадило да се употребљавају и као – Били смо у Рибарићима и: Били смо у Рибарићу)⁴. *Ђерекаре* имају Брус и Тутин, а Трговиште има: *Ђерекарце*. *Мађере* имају Прокупље и Ражањ, али није немогуће да се томе придода и облик *Мађаре* из околине Ораховца и Косовске Митровице. Као да су њихови оснивачи, носиоци престижних занимања, пратили живот властеле и цркве, обележавају територију средњовековне Србије, попут облика *Седларе*, који живи у општинама Косовска Каменица и Липљан, док се у Ваљево појављују *Седлари*.

Укратко, овакви облици су према другим облицима на *-е*, који нису означавали множину, прихватили деклинацију именица средњег рода, али ако се налазе на новоштокавском терену, имаће и њихову деклинацију, па ће бити у јавној употреби и: у Крчмару (кад је реч о месту у куршумлијској општини), али и: у Крчмарима, кад се ради о селу из лепеничког краја.⁵ Иначе, у попису места којим се служимо то се место бележи као: *Велико Крчмаре* и *Мало Крчмаре*, општина Рача, што имплицира једнину средњег рода, а недоумицу писмени људи решавају употребом формулације „(Др Миленко Хаџић рођен је) у селу *Мало Крчмаре*“; „(Војислав Ђурић рођен је) у *Малим Крчмарима*“.⁶

6. Ојконими имају завичајно, тј. локално (тј. дијалектално) исходиште, и тај се моменат дуго одржава у граматичкој процедури локалне комуникације. Рецимо, и *Речка* и *Гроцка* припадају истом творбеном типу, па ипак је после једног раздобља у *Речкој* / у *Речки* преовладало друго, док је у *Гроцкој* остало до данашњег дана. Слично је у *Гацком(е)* и у *Гацку*, дакле развој у правцу краћег облика.

⁴ Од колеге Голуба Јашовића добили смо обавештење да је у локалу позната само конструкција са средњим родом (из Рибарића, у Рибариће), на чему му и овде захваљујемо.

⁵ По усменом обавештењу проф. Слободана Реметића, чак је и Војислав Ђурић, велики зналац српског језика и народне књижевности, био срећан кад му је у одмаклим годинама живота објашњено зашто је облик његовог родног села *Крчмаре* стара множина, а како да то буде јасно обичном (једва писменом) службенику савремене комуникације (новинару, политичару, менаџеру)?

⁶ Занимљиво је да се у Вуковој *Даници* за 1827. годину та места „у наији крагујевачкој“ јављају као *Крчмари* горњ. и *Крчмари* доњ. – што наводи на размишљање који је овде (Крчмари / Крчмаре) облик коме претходи; Вук. Стеф. Караџић: *Даница* 1826, 1827, 1828, 1829, 1834; *Сабрана дела Вука Караџића*, књига осма, Просвета, Београд 1969, 149.

Све као да се приближавамо уверењу да постајући ојконим стиче нови статус, па тако треба приступити и његовом нормирању (без обзира на то да ли су облици на *-ане*, *-аре*, *-це* стара множина), али дијалекатско шаренило и својом архаичношћу, и својом иновативношћу не подржава увек предложеној норму и отежава њену примену.

7. Свакако обавезни, корисни и поучни део *Азбучног сѝиска насеља* који нам је у пажњи јесте део насловљен као „Промене у саставу и називима насеља за период 1948–2011.” (стр. 103–127). Много је овде насеља која су променила статус, која су се спојила или раздвојила од матичног насеља и сл., али нама је пажњу привукла промена имена. Навешћемо само оне које се тичу наше теме (први део пара је садашњи назив дотичног места):

Алексицац / Алексинце (Власотинце), *Бабић / Бабиће* (Пећ), *Балабан / Балабане* (Приштина); *Балајнац / Балајинац* (Мерошина), *Баљев Дол / Бољев Дол* (Димитровград), *Бјелохова / Бјелахова* (Пријепоље), *Брвеник / Бревеник* (Подујево), *Буча / Буче* итд. Оваквих исправки, окарактерисаних као „раније име за...” има више од стотине, а ту долазе и друге промене. За нас је занимљиво што је баш код оваквих случајева (*-ине- /инце*; *-ан / -ане*; *-аре / -ари*; *-ац / -це* итд.) долазило до замене, односно до исправљања „неадекватних” назива. Да ли је ту у питању превирање у говору и стварној употреби, или је на сцену ступио административни резон – није нам познато.

8. Уз све речено постоји и акценатска страна са свим могућностима за велико шаренило облика ојконима, коју овде нисмо ни дотакли.

Спомињући оно што је и досад било јасно, и остављајући нерешеним оно што је и досад било мутно и збуњујуће, стигли смо до следећег предлога: *Залаземо се за Сѝандардни речник ојконима Србије*.

Мислимо да се може поћи од списка у Закону о територијалној организацији Србије, и урадити речник у номинативном поретку ојконима, са подацима о роду и броју, и са знаком падежног обрасца (генитив и датив).

О б р а з л о ж е њ е

Назива насељених места има на целој територији простирања српског језика, а негде и више од једног за исту урбану или руралну средину организовану као насеље – од неколико кућа (домова, домаћинстава) до највећих градова и главнога града. И једино су та имена у садржају неких законских аката, као што је Закон о територијалној организацији Републике Србије (да не спомињемо друге прописе пре њега). Уласком у закон, неким својим обликом, ојконим (име места) је стекао службеност, а његови корисници обавезу да се у службеној комуникацији користе управо тим обликом.

Којим је путевима законодавац дошао до тих ликова (а то је у поменутом законском пропису облик номинатива), правописно представљених (у погледу великог слова, и фонетског инвентара), посебно је питање. Није нам познато

истраживање целокупног корпуса, иако појединачних разматрања, и предлога решења, има,⁷ а навођење исцрпне литературе о овоме, у једном оваквом спису скромних амбиција, мислимо да није потребно, а није нам ни могуће.

Упркос сазнању да „не треба робовати” стандардизацијом утврђеним литерарним решењима, требало би да се у списима (који не морају имати службену употребу, већ и другу и другачију – научну, просветну, литерарну, административну) употребљава управо та форма, прописана законом. Разуме се, кад није циљ да се употреби локални облик, независно од тога да ли је истоветан службеном или није (дијалектолошке расправе, цитиране изјаве на суду, путописна проза и сл.).

Службеност ојконима као да је битна црта овог слоја лексике. Свакако да су први записи одговарали стварној употреби, односно да су били у складу са граматичком структуром локалног идиома. Међутим, од тога времена до данашњих дана у неким случајевима су векови прохујали, па поврх изворног лика већ леже тешке наслаге историјских, друштвених, политичких, културних и језичких промена. „Дужност” првобитног имена била је да се очува и сачува оно што је њиме именовано. Али на томе путу постоје различите промене и замене, које су углавном добро уочене и регистроване, иако не знамо да ли су игде у потпуном поретку проучене (и нормиране). Од реченице „Тамо живе Лалини” (потомци неког Лале < Владимира, Властимира, Латомира...), преко: *То су Лалинци*; *То је село Лалинци*, *То *је Лалинци*, врло је кратак пут – некад краћи од 2-3 генерације, а прекретница је у моменту када *множинским обликом* ознаке „они који су Лалини”, они који припадају Лалинима, али нису баш (директно) његови, тј. исказом *Они су Лалинци*, треба именовати *једно* (село) од више (кућа), дакле када се *множински облик* сингуларизацијом преводи у ојконим.⁸

Има и тога да је *множински облик* довољан, да се одржао и да лепо функционише у граматичком устројству информације па би могао да се без тешкоћа стандардизује, на пример: *Най̑алинци* (из *Най̑алинаца*, у *Най̑алинцима*), иако ни овде не треба тражити пресликавање множине (синтагма: село *Най̑алинци*, варош *Най̑алинци*, град *Най̑алинци*). Неволје, досад непрева-

⁷ Објављен је и један дипломски рад о стању службене и народне микротопонимије (Слађана Степановић Николић, *Службена и народна микројойонимија Сврљиџа*, Сврљиг 2002), али тек да назначи проблематику, која је и на први поглед јасна. На реду су стандардолози, а и за њихов рад, као и за сваки други, потребни су неки претходни услови: кадар, средства, време итд.

⁸ Нисмо сигурни да су сви овакви ојконими по пореклу од људских имена и надимака, јер имамо суседна места где је једно село вероватно антропонимског порекла (*Балинци*), али у његовој околини *Причевици* / *Причовци*, а тамо је *џрич(ал)* географски појам „каменито земљиште окренуто сунцу”, па је вероватно да се и насебина по томе именовала. О овоме у: Славољуб Гацковић, *Етимологија несловенских основа у ојконимији Видинског санџака XV и XVI века*, Зајечар 1993, где на стр. 57 имамо: „Балинце село пусто 1455 [...] од вл. л. и. Bal(a)-”; као и: Јакша Динић, *Ономасџика Заглавка*, Ономотолошки прилози XVI, Београд 2004, 57.

зиђене су у случајевима када је то облик старе множине, тј. онај и онакав какав више не постоји сем у локалу, у народним говорима (додуше, баш тамо где име и функционише!). Примери су велика група ојконима насталих од некадашњих апелатива типа: *Рударе, Крчмаре, Рибаре* (на другом терену, истини за вољу, стигло се до синонима *Рудари, Крчмари, Рибари...*), по пореклу облици множине, с којима иду и они на *-ане*: *Гњилане, Трњане, Лебане, Осојане, Макрещане*. Дакле, *Рибари, у Рибарима* јер су *рибари* множина, али *Рибаре, у Рибару*, иако је и ово множина само стара и напуштена, па су ојконими прешли у творбени ланац на *-е*.

Овде наступа моменат (не)поштовања локалног лика, односно облика који је постојећи у народу непосредног социјалног (етничког, културног) окружења. Стандардизација је неопходна, употреба прописана, али они који прописују (слушали или не слушали стандардологе) одлучиваће по своме резону. Зато је можда за почетак најједноставније онај (стандардни) *Речник ојконима* сачинити за Републику Србију и под старатељством Института за српски језик САНУ.

Ако је ојконом из говора (дијалекта) који припада основици књижевног језика, то би требало да буде лакше: *Крчмаре* → у *Крчмарима*. Али шта чинити ако тако на стварном терену није, ако је множина на *-е* одавно напуштена, а и деклинација се променила, о чему сведочи управо облик локатива на *-ма*? Чини нам се да се *Крчмаре* више не осећа множином, па ни друге падежне облике не треба силити да то буду. А тога има и изван овог модела, попут преуређења *Тијеловца* (који личи на јекавизам, а стварно је изведен од *ѿих-*) у *Теловац*?

Норма је обавезујућа и то се, разуме се, мора прихватити, али се при нормирању јављају бројни проблеми. Ако се за доказ узму имена места из административних именика, катастра, локалне историје, етнографије, шаренило се не смањује. Најчешће је таква употреба била „норма по мишљењу аутора” (историје, географије, репортаже, записа...), понекад и далеко од стварне употребе у самом месту настанка и опстанка.⁹ Нишки крај има – *Лалинце* (као и код свих других сличних имена: *Винарце, Власоѿинце*, у јужноморавској долини), има: *Лалинци* (као и сва друга имена типа: *Тијовци, Нишћевци, Галибабинци*, итд.), а административно, не знамо од кога пописа, али

⁹ Замислимо детенце у првом дану првог разреда школе у планини, која није имала предшколско одељење, које пође из куће у родном селу *Дубоћи Дол*, да већ преко прага учионице буде опоменуто да се његово село зове *Дубоки До* (ако погрешити...!). Осведочили смо се да је наше убеђивање мештана у власотиначком крају да су им називи села типа: *Алексине, Пржојне, Сјајковце* итд. облици старе множине изгледало помало смешно. А нама је с горким укусом остајало питање: да ли корисник заиста мора знати језичку историју сваког имена пре него што употреби ојконом. За своје место то би било и питање части, али би било илузорно то очекивати за ону хиљадицу других имена с којима се и учени тешко сналазе.

свакако не пре уласка у састав Кнежевине Србије¹⁰), та места имају службени лик: *Лалинац*. Двојство је живо и дан-данас. На другом крају, тамо где је подручје које улази у основицу књижевног језика, живи облик *Лалинци*, без преименовања у Лалинац. Тако је у Сврљигу *Лалинац* (а у народу Лалинци), у Нишу *Лалинац* (а у народу Лалинце), а у Љигу *Лалинци*.

Наведени подаци, узети врло селективно, указују на велико шаренило. До стандардизације наших ојконима не може се доћи без истраживања стања на терену и без уважавања онога докле се досад стигло, али би корист од једног *Речника ојконима* била оправдан разлог да се томе и као стручном и као административном задатку најзад приђе.

Слободан Ремейић

ЗАШТО НАМ ЈЕ ПОТРЕБНА ИЈЕКАВИЦА И У ДОМЕНУ СТАНДАРДНОГ ЈЕЗИКА?

У времену када се јуриша на све што је српско, када нам се безочним фалсификатима отима историја, негира садашњост, а о будућности да не говоримо, када се све што је написано ијекавицом књижи на рачун других, када се Иво Андрић, Бранко Топић, Петар Кочић, Алекса Шантић, Рајко Петров Ного и њихови савременици уводе на списак оних који стварају или су стварали на тзв. „босанском језику”, зашто и каква нам је неопходна ијекавица у домену стандардног језика, а пре свега у ђачким читанкама?

Потребна нам је због епа *Смрт Сmail аџе Ченџића*, остварења чакавца из Новог Винодолског, испеваног чистим вуковским језиком, треба нам због оних стихова:

*Оро ѓнијездо врх ѓимора вије,
Јер слободe у равници није.*

Потребна нам је због веродостојног печатања и читања највећег српског поете Његоша, чији *Горски вијенац*, у данашњим ђачким читанкама у Српској Спарти, дат „у дроњцима” па подсећа на Милоша Војиновића, кога онако прерушеног „ни браћа познати не могу”. Потребна нам је због последњег барда епске поезије из народа Хаџи Радована Бећировића Требјешког и његовог кликтаја из *Горског ѓресѓола*:

¹⁰ У Вуковој *Даници* за 1828. (навођено издање, стр. 357), сва су таква имена на *-ци* (Радомировци...), ниједно на *-ац*, али су зато иста имена у попису 1863. године сва на *-ац* (Радмировац...).

*Црна Гора, мила мајко наџа,
Колијевко српских великаџа*

...

*Огледало српске величине
Вјечна зубљо вјечне ѿмрчине.*

Треба нам и због дубровачке књижевности и старог, као и данашњег дубровачкога говора, о чијој припадности је коначни суд дао за то највећи ауторитет – Милан Решетар. Круну бриљантних расправа ученог Дубровчанина о старом говору роднога града чини чувена студија *Најсѿарији дубровачки џовор*, Решетарова приступна академска беседа, коју је, уместо аутора спреченог болешћу да допутује у Београд, у Српској краљевској академији 7. марта 1941. године прочитао њен председник Александар Белић. Пре десет година објављена је аутентична верзија Решетарове беседе, прецизније – њен крај, који је у раније штампаној верзији донекле модификован највероватније Белићевом руком. У данашњој пригоди – само најважнији део беседе: „Ја [...] још увијек тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором него увијек само херцеговачким штокавско-јекавским. Из те објективне констатације ја сада не изводим никаквих даљих закључака, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ја зато нећу никако рећи да се у Дубровнику није говорило хрватски него српски, али кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати да је Дубровник по језику био увијек српски”.

Милан Решетар, по личном изјашњавању католик Србин, на свет је дошао у граду у коме 1890. године, тридесет лета после његовог рођења, „није било ни једног јединог Хрвата”. Те године је „у Дубровнику и његових 14 одломака” пописано 11.177 житеља, од којих је 10.327 римокатолика, 546 православних, 1 унијат, 225 евангелиста и 79 Јевреја, при чему од њих 9.713 „говори у кући” српски, 716 талијански, 19 словенски, 2 руски, 52 чешки, 6 пољски, 285 немачки и 384 мађарски.

Ијекавица нам је потребна и ради аутентичног печатања штива источнобосанских фрањеваца, а у вези са фрањевцима и пореклом и типом њиховога језика и писма једно пригодно подсећање. Године 1869. фрањевац Грго Шарић из Широког пише младом српском кнезу, будућем краљу Милану Обреновићу, да и њих прими у своју државу, јер „ми смо Срби”. Ијекавица нам је посебно потребна због народне поезије, па и прозе, које су нас извеле на европску културну сцену. Ијекавицом је испевана и песма *Бановић Сѿрахиња*, због чијега краја се и велики Гете, не верујући преводиоцима, морао помучити да са разумевањем ишчита стихове:

*Не дам вацу сестру њохарчији,
без вас бих је могао сјоојшији,
ал ћу сјоојшији сву њазбину моју,
немам с киме ладно њији вино;
но сам љуби мојој њоклонио.
Помало је њакијех јунака
ка њио бјеще Сјрахињићу бане.*

Драгоцена нам је због оних Скендерових стихова:

*Јоој,
њри зода српска у мом вијеку,
њри Обилића у мом млијеку.*

Почетак овогодишње сјајно организоване манифестације Дани Српске у Србији зачињен је Шантићевим стиховима:

*Осјајше оvdје, сунце њуђеџ неба
неће вас зријаји ко њио ово зрије.*

С тим у вези неподељено је мишљење позваних адреса Републике Српске да је „неопходно организовано и институционално остваривати политику очувања јединственог српског духовног и културног простора, што омогућава и на шта обавезује Споразум о специјалним паралелним везама између Републике Србије и Републике Српске”, што је и један од Закључака Округлог стола „Језик и Писмо у Републици Српској”. У том смислу сам, не тако давно, и сам говорио и писао: „Јасно је да јединствени културни простор подразумева јединствен (или бар приближан) школски систем и уџбенике.” Да нам уџбеници буду садржајно исти или приближни, да се међусобно разликују колико ове две верзије *Правојиса српскоџ језика*. Да се према тој врсти двојства односимо као у време заједничке државе, када смо ми, из ијекавских крајева, градиво из екавски писаних уџбеника аутоматски меморисали и својим наставницима демонстрирали у ијекавском лику. И поред свег уложеног напора ја се не могу сетити ниједног екавског, дакле „туђег” уџбеника у току дванаестогодишњег школовања у Кладњу. У Загребу штампану Кемију за други разред гимназије нисам упамтио по ијекавици, јер је она наша, вуковска, него по њеној терминологији. *Ијекавица и екавица, дакле, као два лица истје сјвари, као везивно, а никако – као раздвајајуће њкиво*. Двоизговорност и двоисписност не повлаче за собом никакву комуникативну препреку и потешкоћу.

Одломак из Речи Слободана Реметића на промоцији *Правојиса српскоџ језика (ијекавско издање)*, одржаној у Матици српској у Новом Саду 10. септембра 2014. године.

Б

ЈЕЗИЧКЕ НЕДОУМИЦЕ

Можејте ли да ми појасните 42. штачку Правописа? Реч је о јунацима из ејских народних њесама. Све наведене ѡримере разумем, њпр. збоџ чеџа се ѡише Мајка Јуџовића, Мајка Јевросима, Косовка Девојка. Али, да ли је и Краљ Вукашин, Војвода Момчило, Љуба Видосава, Цар Лазар, Царица Милица, Слуџа Милутиин ишд.?

Јелена Мирковић, Беоџрад

Тачка 42 Правописа Матице српске гласи:

Великим словом пишу се имена из уметничких дела (нпр. из књижевности и филмова), ‘символичка’ имена личности из јавног деловања и сл.:

Божих Баиа, Деда Мраз, Црвенкаиа, Баш-Челик, Снешко Белић, Паја Паиак, Ружно Паче, Пии Дуџа Чарайа, Душко Дуџоушко; Мајка Јевросима, Мајка Јуџовића, Косовка Девојка, Сиарина Новак, Сиари Вујадин, Сесиџа Башрићева, Сваи Црноџорац (из „Горског вијенца”), Кир Јања, Фра Брне (из Матавуљевог истоименог романа), Милић Барјакшар, Муса Ценерал; Мајка Храброси, Гвоздена Леди и сл.

У напомени ове тачке стоји да се тако пишу и индијанска символичка имена: *Црвени Облак, Орлово Перо, Црна Ноџа, Луди Коњ, Бик који Седи.*

Из наведеног се види да се сваки члан имена поетског лика, ‘символичког’ имена, пише великим словом, дакле и: Љуба Видосава, Слуга Милутин. Историјске личности у уметничким делима, па тако и у епским народним песмама, пишу се, међутим, онако како би се писале да нису ликови из књижевног стваралаштва – титула, звање и сл. малим словом, лично име и(ли) презиме великим: краљ Вукашин, цар Лазар, царица Милица.

Да ли се, ѡри чесишићању, каже срећно (срећа) или сретно?

Јелена Трајковић, Беоџрад

Неретко се може чути да је облик *срећан* правилан, јер је настао од именице *срећа*, а облик *срешан* неправилан, јер је настао од глагола *срешаиши* (*се*) и обележава онога кога срећемо.

Међутим, оба облика су правилна и оба су настала од глагола *срей̑а̑и̑и* (*се*). Прво је од основе овог глагола и одговарајућег суфикса сачињена именица *срећа*. Она је специфичност јужнословенских језика (у српском се јавља од XIII века). Остали словенски језици, као и бугарски књижевни, задржали су стару, прасловенску реч (уп. руско *счастье*). Од именице *срећа* саграђен је, даље, придев *срећан*, који је гласовним променама преобликован у *срей̑ан*. Овај облик се само у мушком роду подударио са трпним придевом сретан („кога срећу”). Женски и средњи род се разликују: „*Срей̑на* Нова година”, али „Она је често *срей̑ана* са њим”.

Оба облика налазимо и код Вука („Нико не може овога свијета у свачему *срећан* бити”; „Твој се брат родио *срей̑не* ноћи, он ће бити *срей̑ан* довека!”), који предност даје првome. Данашња норма такође препоручује облик *срећан*, али је правилан и облик *срей̑ан*.

Да ли је њ правилно рећи загризен или загрижен?

*Пејтра Марић, члан језичке инт̑ернет̑ ѓрупе
Свакоѓ дана њо једно њ правило из област̑и језичке култ̑уре*

Регуларни облик трпног придева глагола загристи гласи *заѓризен*, а не *заѓрижен*. Овде није било јотовања, јер није било услова за њега: основа глагола *заѓрис̑и̑и* (од првобитног загришти) гласи загриз- и када се на њу дода наставак -ен (загриз+ен) добија се *заѓризен*. Тако је и са облицима *ѓризен*, *изѓризен*, *наѓризен*, *одѓризен*, *ѓреѓризен*, *уѓризен*. Дакле, јабука може бити само *заѓрижена*, капут који су изјели мољци *изѓризен*, човек кога је пас ујео *уѓризен* и тако даље.

Међутим, човек може бити и *заѓрижен* – онда када је тврдоглав, изузетно упоран, задрт. Разлика у значењу довела је до тога да се прихвати и ова у основи нерегуларна, аналогичном успостављена форма. Значење „захваћен зубима” остало је резервисано за трпни придев *заѓризен*, а аналошка форма *заѓрижен* добила је значење „тврдоглав, задрт”. Тако у литератури налазимо: *заѓрижене колекционаре*, *заѓрижене навијаче фудбалскоѓ клуба*, *заѓрижене љубиш̑еље шаха*, *рокере*, *ѓос̑имодернис̑и̑е*, *ѓроцкис̑и̑е*, *феминис̑и̑киње*, *екс̑иремис̑и̑е* итд.

Из овог придева изведен је и прилог *заѓрижено*, са значењем „са страшном, нетрпељивом упорношћу, тврдоглаво, задрто”, као и именица *заѓриженос̑и̑* „страсна упорност, тврдоглавост, задртост” и „заједљивост, нетрпељивост”. У литератури налазимо примере: Што се ви тако *заѓрижено* борите за тако просту ствар као што је вера? (Е. М. Ремарк, *Црни обелиск*, у преводу Бошка Петровића); Пријави се за прековремени рад у фабрици

муниције, за шта су се *загриженији* чланови Партије јављали добровољно (Ц. Орвел, 1984, у преводу Владе Стојиљковића); Све што се у њој прича изложено је без икакве *загрижености* (С. Матавуљ, *Биљешке једног њисца*).

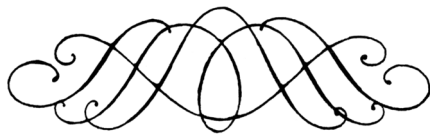
У *лиџератури* сам нашао *пример*: „*Црњанскијев рани лиџерарни бунџ* донео му је *џиџулу руџиоца народних свеџиња*” и „*За џом слободом жудео је Црњансков Вук Исакович*”. Да ли је савремена норма доџустила облике Црњанскијев и Црњансков?

М. Миљковић, Нови Сад

Облици *придева Црњанскијев и Црњансков* нису одлика стандардног језика.

Презимена на *-ски* (наша и страна): *Црњански, Буџарски, Сџравински, Мусорџски, Бјелински* и сл. по пореклу су *придеви* и од њих се, као ни од *правих* *придева на -ски*, не праве нови *придеви*. Зато се не може рећи: *Црњанскијев бунџ, Црњанскијеви ликови, црњанскијевски сџил, Црњанскови романи*, као ни *Сџравинскијева музика, Бјелинскијева идеје* и сл. Исправно је једино: *романи (Милоша) Црњанскоџ, музика (Игора) Сџравинскоџ, идеје Бјелинскоџа* и сл.

Мада су поименичени, ови *придеви* задржавају *придевску промену* (мењају се, дакле, попут *придева беоџрадски, срџски* и сл.): Да ли сте читали: „*Есеје о Црњанском*” и „*Са Црњанским у Лондону*”? Јесте ли знали за роман-су Коко Шанел и Игора *Сџравинскоџ*?

ПИСЦИ О ЈЕЗИКУ

ИЗОКРЕНУТА ПРИЧА

(Ова је прича претрпјела земљотрес, па је у њој све испретурано.
Покушајте ви да сваку ријеч вратите на њено мјесто.)

Тек је брдо изишло иза сунца, а кревет скочи из пространог чиче, наву-
че ноге на опанке, стави главу на капу и отвори кућу на вратима.

– Гле, ноћас је земља добро поквасила кишу! – зачуђено прогунђа брк
сучући чичу, па брзим двориштем пожури низ кораке, истјера шталу из
краве и рече:

– Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи
у дрва да донесем шуме.

Чича стави раме на сјекиру и намигну бабом на своје око.

– Бако, скувај у јајету четири лонца док се посао врати с чиче. Данас ће
ручак слатко појести старца.

Пут распали низ чичу дижући својом широком прашином облаке опа-
нака. Од тога се уплашише нека кола, па у трку изврнуше коње, а узда испу-
сти кочијаша и бубну ледином о леђа.

Догађај се уплаши од овога необичног чиче и опружи поље преко ногу
јурећи брже него брдо преко зеца. Најзад, кад је бацио себе испред погледа,
од зуба му зацвокота страх и глава му се диже на коси: из оближњег вука
вирила је крволочна шума!

– Ау, сад је бостан обрао чичу! Обузет лудим старцем, наш ти страх пре-
скочи преко чакшира и подера трн, па брже од поља претрча преко засијане
звизезде.

Пред кућном бабом дочека га вјерни праг.

– Тако ми светог вука, ено недјеље у шуми! – викну гласина храпавим
чичом.

Кућа се препаде, ускочи у бабу и забрави кључ вратима, а сирото дрво
попе се на чичу и горе се ухвати граном за руке очекујући двориште да
дојури у вука.

(Поводом стогодишњице рођења Бранка Ћојића: 1915–2015)